

Bir Çeviribilimci Olarak Münif Paşa

As an Interpreter: Münif Pasha

Şuheda Günçe*

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi Research Article

Sorumlu yazar:

Corresponding author:

*İstanbul Üniversitesi

mehlika_gnc@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-9774-3457

Başvuru/Submitted : 22 Ağustos 2022

Kabul/Accepted : 8 Ekim 2022

DOI: 10.21021/osmed.1165568

Atıf/Citation:

Günçe, Ş. "Bir Çeviribilimci Olarak Münif Paşa". Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 15 (2022): 121-133.

Öz

On dokuzuncu yüzyılda Batı ile artan ilişkiler sonucunda tercüme faaliyetleri oldukça önem kazanmaya başlamıştır. Bilhassa Tanzimat döneminde dil öğrenmeye büyük bir teveccüh gösterilmiş kimisi devlet eliyle açılmış olan Tercüme Odası'na giderken, kimisi de yurtdışında eğitim alma ve kendini geliştirme yolunu tercih etmiştir. Yazılı basının gelişmesiyle birlikte kendini yetiştirmiş olan Osmanlı aydınları dönemin gazete ve dergilerinde bir taraftan Türkçe yazılar kaleme alırken bir taraftan da Batı'da yayımlanmış çeşitli eserlerden tercüme yapmaya başlamışlardır. Başta Arapça ve Farsça olmak üzere Fransızca, Almanca, İngilizce bilen ve ömrünün sonlarına doğru Çince öğrenmeye başlayan Münif Paşa da tercüme noktasında çok yönlü bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, Münif Paşa eliyle çıkarılan ilk bilim ve fen dergisi olarak kabul edilen Mecmua-i Fünun'da ve dönemin diğer süreli yayınlarında yaptığı tercüme üzerine Münif Paşa'nın tercüme programı analiz edilecek ve onun yapmış olduğu tercüme üzerine kültür dünyamıza katkıları incelenecektir. Çalışmada kullanılan bilgiler, çoğunlukla Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan evraklar ve dönemin süreli yayınlarından elde edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Münif Paşa, Çeviri, Mecmua-i Fünun, Tanzimat, Tercüme Odası.

Abstract

As a result of increasing relations with the West in the nineteenth century, translation activities began to gain considerable importance. Especially during the Tanzimat period, a great interest was shown in learning languages, some went to the Translation Chamber, which was opened by the state, while others preferred the path of studying abroad and self-development. With the development of the written press, Ottoman intellectuals began to write articles in Turkish in newspapers and magazines of that period, while on the one hand, they began to translate various works published in the West. Münif Pasha, who speaks mainly Arabic and Persian, as well as French, German and English, and started to learn Chinese towards the end of his life, appears as a versatile personality in the field of translation. In this study, Münif Pasha's translation program will be analyzed through the translations in the Mecmua-i Fünun, which is accepted as the first scientific journal published by Münif Pasha, and other periodicals of that period. In addition, the contributions of his translations to our cultural world will be examined as well.

Keywords: Münif Pasha, Translation, Mecmua-i Fünun, Tanzimat, The Translation Chamber.

Giriş

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Batı ile olan ilişkileri arttıkça devletlerarası iletişimin sürdürülebilmesi adına tercümanlara daha çok ihtiyaç duyulmuş ve kilit bir rol üstlendikleri daha iyi anlaşılıyordu. Divan-ı Hümayun Tercümanlığı'nda istihdam edilen Rum tercümanların zaman içindeki zararları neticesinde 1821 yılında tercüme işlerinde Müslümanların kullanılmasına karar verilmiş ve bu iş için mühendishane hocalarından Yahya Naci Efendi'nin beş yüz kuruş maaşla¹ görevlendirilmesi ve ders vermeye başlamasıyla Tercüme Odası kurulmuş oluyordu.² Böylece devletin tercüme ihtiyacını karşılayacak Müslüman tercümanlar buradan yetiştirilmeye başlanmıştır. Belli dönemlerde oldukça işlevsel olan bu kurum, bir süre sonra yavaşlamaya başlamıştır. Artan işler karşısında bu odanın gereken ihtiyacı karşılamadığı ortaya çıkmış ve çeşitli önlemler alınmıştır. Tercüme Odası, alınan önlemler ve yapılandırmalar neticesinde Tanzimat döneminde ciddi bir ivme kazansa da zaman içinde yetişmiş birkaç insan dışında buradan yetişen tercümanların istenen yetkinlikte olmadığı görülmüş ve Tercüme Odası'ndan beklenen verimin alınmadığı ifade edilmiştir.³ Bu süreçten itibaren odada temel eğitimi almış olan bazı Osmanlı aydınları kendi gelişimlerini bireysel olarak sürdürmüş ve kendi programlarını oluşturmuşlardır. Başta Âli, Nedim, Safvet Efendiler⁴ olmak üzere, Ethem Pertev Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Fuad Paşa, Ziya Paşa, Namık Kemal gibi isimler bu odadan yetişmiş ve ön plana çıkan isimler olmuşlardır.

Münif Paşa'ya gelindiğinde onun da Tercüme Odası'ndan yetişmiş bu kişilerden biri olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Münif Paşa özelinde, Osmanlı Devleti'nde bireysel tercüme faaliyetlerini gerçekleştiren çeşitli Osmanlı aydınlarının yapmış oldukları tercüme çalışmalarının, devlet destekli bir kurum olan Tercüme Odası eliyle yapılmış çalışmalarla karşılaştırıldığında zaman zaman daha düzenli bir yapı arz ettiği söylenebilir. Zira tarihsel gelişimine bakıldığında Tercüme Odası'ndaki çalışmaların dönemsel olarak sistematik yapısını kaybettiği ve çeşitli yapılandırmalara maruz kaldığı bilinmektedir. Bunların yanı sıra ilerleyen süreçlerde Tercüme Odası'nın popülaritesinin azalmasında, açılan yabancı okulların, Galatasaray Lisesi'nde verilen dil eğitimlerinin ve yurt dışına giden öğrencilerin bireysel gelişimleri ve girişimleri de söz konusudur. Zira artık kendini yetiştirmek ve dil eğitimi almak noktasında ulaşılabilir kaynaklar çoğalmıştır. Dolayısıyla dönemin Osmanlı aydınları tüm bu kaynaklardan azami ölçüde istifade etme gayreti içine girmişlerdir. Şinasi'den Yusuf Kâmil Paşa'ya, Recaizâde Ekrem Bey'den Muallim Nâci ve Ahmet Lütfi Efendi'ye kadar daha birçok isim çeşitli çalışmalarda bulunmuş ve dönemin ilim ve fikir dünyasına oldukça önemli katkılar sağlamışlardır. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki her ne kadar adı geçen aydınlar kendilerini çeşitli yollarla eğitmiş olsalar da eğitimlerinde önemli bir yer tutan Tercüme Odası'nın işlevi inkâr edilemez. Müslüman tercüman yetiştirmesi noktasında devletin ilk deneyimi olması hasebiyle başlangıç aşamasında istenen verim tam olarak alınamasa da çeşitli dönemlerdeki düzenlemeleriyle belli bir seviyeye ulaşmış ve buradan yetişen birçok isim daha sonra devletin önemli mevkilerinden olan sadrazamlık ve nazırlıklara atanmışlardır. Bu yönüyle Tercüme Odası dönemin önemli bürokratlarının yetiştiği bir mektep ve aynı zamanda temel görevi, Babıali'ye gelen evrak tercümelerinin yapılması olan bir memuriyetti.⁵

Osmanlı aydınlarının gerek Tercüme Odası yoluyla gerek yurtdışına çıkarak elde ettiği ilmî ve kültürel birikimler, yazılı basın yaygınlaşmasıyla birlikte artık daha fazla kesime ulaşmaya başlamıştır. Belli bir süre sonra bu fikirler toplumda karşılık da bulmuştur. Takvimi Vekâyi'den sonra kurulmaya başlanan özel gazeteler ve daha sonraki süreçlerde yayımlanan dergiler aracılığıyla Osmanlı aydınları fikirlerini ifade etmeye başlamışlardır. Bir şekilde yurtdışında bulunmuş ve orada eğitim almış olanlar ise Batı'da yayımlanan eserlerin tercümelerini yaparak periyodik olarak neşretmeye başlamışlardır. Böylece gazete ve

¹ BOA, C.DH, 68/3370.

² Sezai Balcı, "Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık Bab-ı Ali Tercüme Odası" (doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2006), 84.

³ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi* (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), 72-73.

⁴ Takvim-i Vekâyi, sayı: 61, sene: 1249, s.2 (...ve Divan-ı Hümayun kalemi ketebesinden Nedim Efendi ve Âli Efendi ve Safvet Efendi nam müstaidler dahi bi'l-intihab miktar-ı kifaye-i maaşlarıyla müceddeden zikrolunan odaya memur ve tayin olunmuş...)

⁵ Ali Akyıldız, "Tercüme Odası", TDV İslam Ansiklopedisi, XL (İstanbul 2011), s. 506.

dergiler Batı'ya açılan birer pencere hüviyeti kazanmış ve Osmanlı toplumu daha önce çoğunlukla savaş meydanlarında karşılaştığı Batı ile artık fikir ve kültür sahasında da karşılaşmaya başlamıştır.

1. Münif Paşa ve Kişiliği

Tanzimat dönemi aydınlarından biri olan Münif Paşa ilk eğitimine doğduğu şehir olan Antep'te başlamış daha sonra babasının görevi dolayısıyla gittiği Mısır'da eğitimine devam ederek burada Arapça ve Farsçanın yanı sıra Fransızca da öğrenmeye başlamıştır.⁶ Ülkeye döndükten sonra Tercüme Odası'nda Arapça ve Farsça mütercimi olmuş aynı zamanda Kahire'de başlamış olduğu Fransızcasını burada geliştirmeye devam etmiştir. Bunların yanı sıra 1855 yılında Berlin'de bulunan Osmanlı sefaretine Kâtib-i Sâni olarak (ikinci ser kitabete) atanmıştır.⁷ Berlin'den döndükten sonra yine Tercüme Odası'na geçen Münif Paşa, sonraki süreçlerde çeşitli resmî görevlerde bulunmuş üç defa Maarif Nazırlığı'na atanmış⁸ ve bu görevdeyken kayda değer çalışmalar ortaya koymuştur. Ayrıca Tahran sefirliği⁹ ve Ticaret Nezareti'ndeki memuriyeti¹⁰ gibi çeşitli atamaları, yaptığı önemli görevler arasında yer almaktadır. Çok yönlü bir kişilik olarak karşımıza çıkan Münif Paşa, Berlin'de bulunduğu süre içerisinde birçok düşünürün eserlerini okuyarak Batı medeniyetine dair bilgilerini derinleştirmiştir. Ayrıca üniversitede hukuk, felsefe ve siyasete dair bazı dersleri takip ederek¹¹ zihnî gelişimini sürdürmüştür. Berlin'den döndükten sonra çeşitli resmî görevlerde bulunduğu ifade edilen Münif Paşa daha önce edinmiş olduğu deneyimlerden yola çıkarak, görevleri sırasında birçok yeniliği başlatan bir kişilik olarak karşımıza çıkmıştır. Bir taraftan resmî görevlerini ifa ederken, diğer taraftan entelektüel gelişimini sürdürmeye devam etmiştir. Onun hem Doğu'da hem de Batı'da almış olduğu eğitimler, her iki kültüre de hâkim olmasını sağlamış ve söz konusu entelektüel yönünü kuvvetlendirmiştir.

Münif Paşa, Tercüme Odası'ndaki görevi sırasında buradaki kütüphaneden yararlanmayı da ihmal etmemiştir. Söz konusu kütüphane, sadece mütercimlerin değil aynı zamanda dönemin diğer devlet memurlarının da zihnî ve fikrî gelişimlerine katkı sağlamıştır.¹² Dolayısıyla mezkur kütüphane, Münif Paşa için de önemli bir yer tutmakta ve onun bu kütüphaneden ödünç alarak okuduğu kitaplardan hangi hususlar üzerine okumalar yaptığı az çok anlaşılmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan HR.SYS. 1895/51 numaralı belgede¹³ Münif Efendi'nin Babıali Tercüme Odası Kütüphanesi'nden¹⁴ ödünç aldığı kitapların bir dökümü verilmiştir. Buna göre Münif Efendi şu kitapları ödünç almıştır:

1. Hun Tarihi'nin birinci cildi,
2. Historie d'Angleterre 2 volumes, (İngiltere Tarihi 2 cilt)
3. Voyage à Constantinople (İstanbul'a Yolculuk)

Söz konusu belgede bu üç kitabın dışında üç kitap daha sıralanmış ancak bu kitapların her birisi için belgenin arka kısmına şöyle bir not düşülmüştür: *"Bu kitabı almadıklarını ifade buyurmuşlardır ve imza dahi kendilerinin olmadığını beyan buyurmuşlardır."* Bu notun düşüldüğü üç kitap ise şunlardır:

1. Hammer, 2. ve 3. vol.,
2. Histoire de l'Empire Ottoman 1., 3., 4. vol. (Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1., 3., 4. cilt)
3. Ve belgede kullanılan el yazısından dolayı adını tam olarak okuyamadığımız üçüncü bir kitap.

⁶ İsmail Doğan, "Münif Mehmed Paşa (1830-1910)", TDV İslam Ansiklopedisi, XXXII (İstanbul 2006), s. 9.

⁷ BOA, *İ.HR.*, 123/6179; Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), 374.

⁸ BOA, *Y.EE.*, 75/19; BOA, *İ.DUİT.*, 144/36; BOA, *İ.DUİT.*, 190/53.

⁹ BOA, *İ.HR.*, 257/15329.

¹⁰ BOA, *MB.İ.*, 41/57.

¹¹ İsmail Doğan, a.g.m., 9.

¹² Sezai Balcı, "Türk Tarihine Dair Yazılar," *Babıali Tercüme Odası Kütüphanesi*, 1. bs., haz., Alpaslan Demir (Ankara: Gece Kitaplığı, 2017), 347.

¹³ BOA, *HR.SYS.*, 1895/51.

¹⁴ Sezai Balcı tarafından kütüphanede bulunan kitapların neler olabileceğine dair bir çalışma yapılmıştır. 1856-1868 tarihlerini kapsayan *Kütüphane Zimmet Defteri* üzerine yapmış olduğu araştırma neticesinde, ödünç verilen kitaplar üzerinden kütüphanede hangi kitapların olduğuna dair kısmî bir katalog hazırlamıştır. Söz konusu katalog için bakınız: Sezai Balcı, a.g.e., 350-362.

Münif Paşa ilmî alanda kendini geliştirdikçe elde ettiği birikimi toplum ile paylaşma çabası içine girmiş ve halkın bilinçlenmesi adına elinden geleni yapmaya başlamıştır. Bu noktada Osmanlı Devleti'nde on dokuzuncu yüzyılda başlayan cemiyetleşme hareketlerine kendisi de katılarak 1861 yılında *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye* adında bir cemiyet kurmak için çeşitli çalışmalara girişmiştir. Ve nihayetinde bir irade-i seniyye¹⁵ ile cemiyet kurulmuştur.¹⁶ Türk aydınlarının, özelde bilim ve kültürü yaymak için kendi aralarında kurdukları ilk cemiyet¹⁷ olma hüviyetini taşıyan *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye*, aynı zamanda resmi olmamakla birlikte ilk aşamada devlet tarafından desteklenmiş ve yer konusunda yardım almıştır.¹⁸ Cemiyetin çalışmaları dört ana başlıkta toplanmıştır: a- Her ay *Mecmua-i Fünun* adında bir derginin yayına hazırlanması, b- Cemiyet bünyesinde bir kütüphanenin açılarak okuyucuların hizmetine verilmesi, c- Halka çeşitli konularda dersler verilerek ilmî alanlarda yönlendirme faaliyetlerinin yapılması¹⁹ gibi faaliyetler cemiyetin temel amaçlarını oluşturmaktadır. Cemiyetin sonraki süreci incelendiğinde söz konusu çalışmaların tamamının ifa edildiği görülmektedir.²⁰ Cemiyet bünyesinde çıkarılan *Mecmua-i Fünun* dergisine gelindiğinde ise, bilim ve kültür tarihimiz açısından oldukça önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Münif Paşa'nın böyle bir derginin çıkarılması noktasında istekli olması esas itibarıyla onun düşüncelerinin bir yansıması olmuştur. Zira o; “*Memlekette ifa olunabilecek hidemât-ı maarifin en şümüllüsü matbuat olduğuna kâni' olmuş olan*”²¹ bir mütefekkir olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla umuma en kısa yoldan ulaşabilmek ancak matbuat vasıtasıyla olabilirdi. Hayatı boyunca yaptığı çalışmalardan da kendisinin matbuata verdiği değer somut olarak görülmektedir. Yine cemiyet bünyesinde tıpkı Berlin'deki üniversitenin halka açık olarak verdiği dersler gibi, Münif Paşa da eğitim, bilim ve kültür alanlarında halka açık bir takım dersler vermeyi planlamış, kitap telif ve tercümeleme gerçekleştirme çalışmalarını hızla sürdürmüştür. Münif Efendi'nin bu çabalarını Tanpınar şu şekilde yorumlamıştır: “*O da Cevdet Paşa gibi öğretmek için doğanlardandı. Ve ömrünün sonuna kadar öğretti. Gazeteciliği dahi bir nevi hocalıktır.*”²²

Münif Paşa'nın çalışmaları daha sonraki süreçte de devam etmiştir. Maarif Nezareti bünyesinde çalışırken yüklendiği önemli sorumluluklardan bir tanesi de nezaretin taht-ı idaresinde teşkil edilecek olan *Tercüme Cemiyeti*'nin reisliği görevidir. 1281 yılında nizamnâmesi oluşturulan Tercüme Cemiyeti²³ 1282 yılında kurulmuştur.²⁴ Söz konusu nizamnâmenin birinci maddesinde cemiyetin amacı şu şekilde ifade edilmiştir:

“*Umum halk ve bâ-husus mekâtib şâkirdânı için her türlü fünûn ve maârife dair elsine-i sâireden Türkçe'ye kütüb ü resâil ve harita tercüme ve te'lifıyla iştigal etmek üzere Maârif Nezâret-i Celîlesi taht-ı idaresinde olarak bir Tercüme Cemiyeti teşkil olunacaktır.*”²⁵

Nizamnâmenin devamında cemiyetin bir reis ve sekiz azadan mürekkep olduğu, bu azalardan altısının mütercim ikisinin de musahhah olarak görev yapacağı ifade edilmiştir. Ancak kısa bir süre sonra musahhah olarak görev yapanlardan Yahya Efendi'nin ölümü ve diğer bazı nedenlerden dolayı söz konusu cemiyetin üstlendiği bu önemli misyonun yerine getirilemediği anlaşılmaktadır. Zira buna dair bir belgede şöyle denmektedir:

¹⁵ BOA, *İ.DH*, 472/31671. Belgede aynı zamanda cemiyet nizamnamesi, üyelerin bir listesi ve Halil Bey'in Sadarete sunduğu bir arzuhâl bulunmaktadır.

¹⁶ Ebuziyya Tefvik *Yeni Tasvir-i Efkâr*'da cemiyetin neden bir irade-i seniyye ile açıldığını şöyle izah etmiştir: “*Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye ise irade-i seniyye ile tesis etmiştir. Çünkü Fuad Paşa merhum bunun bilahare feshi ihtimalini düşündüğünden devamını bu suretle taht-ı te'minde bulundurmamak istemiştir.*” Ebuziyya Tefvik, “Münif Paşa,” *Yeni Tasvir-i Efkâr* 252, (1910): 1.

¹⁷ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Modernleşmesinde İlk Adımlar* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2022), 233.

¹⁸ BOA, A. *JMKT.MHM*, 221/33.

¹⁹ Âdem Akın, *Münif Paşa ve Türk Kültür Tarihindeki Yeri* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1999), 67.

²⁰ Söz konusu çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Âdem Akın, a.g.e., s. 67- 130.

²¹ Ebuziyya Tefvik, a.g.m., 252 / 1.

²² Ahmet Hamdi Tanpınar, *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1988), 180.

²³ BOA, *İ.MVL*, 529/23733.

²⁴ BOA, A. *JMKT.MHM*, 336/37.

²⁵ BOA, *İ.MVL*, 529/23733.

“... ve cemiyet-i mezkûre hîn-i akdî olan müddetten beri birkaç defa ictima' eylemiş ve bazı kütüb-ü nâfia tercümesine başlamak niyetinde olduklarını taraf-ı acizâneme beyân etmiş iseler de bir aralık illet-i mündefianın haylûleti ve bir müddetten beri ictima' edememiş olmaları cihetleriyle zikrolunan niyetlerin kuvveden fiile çıktığına ma'lumât-ı âcizânem bulunmadığının arz ve beyânıyla terkîm-i hâmiş mücâseret kılındı.”²⁶

Bu olumsuzluklara rağmen Münif Paşa çalışmalarını sürdürmeye devam etmiştir. Bir taraftan resmî görevlerini ifa ederken diğer taraftan tercüme çalışmalarını yapmaya gayret etmiştir. 1286 yılına gelindiğinde ise uzun zamandan beri açılmasını istediği Darülfünun'un açılışı gerçekleşmiş ve burada bazı konularda konferanslar vermiştir.

Münif Paşa'nın kişiliğine geldiğimizde ise buna dair en açık bilgileri Ebuzziya Tefvik'in *Yeni Tasvir-i Efkâr*'da kaleme aldığı “Münif Paşa” adlı makaleden elde etmekteyiz. Söz konusu makalede Ebuzziya şöyle demektedir:

“*Filhakika Münif Efendi'nin mecbûl olduğu sîret-i hasene emsaline pek az tesadüf olunur mevâhib-i fitratda idi. Evvela fevkâlâde istikamet-i fikriyyeye mâlik olarak hiçbir vakit düşündüğünün hilafına söylememiştir. Ve hiç kimseyi her ne miktar ve suretle olursa olsun aldattığı görülmemiştir. ...Ahlak-ı fazîlesi cidden şâyân-ı tebcil ve taklîd-i fezâilendir. Bu zatın lisanından fi müddet-i ömr kizb sadır olmamıştır. İstikamet-i ahlakiyesine bundan büyük delil mi lazımdır. Hezl ve istihzadan hoşlanmazdı. ...Evvela şayan-ı tebcil bir istikamet, saniyen, vazifeye esîrâne sadâkat, salisen aileye hürmet ve muhabbet gibi birbirinden bâlâter üç fazilet bu zata – muvaffakiyet olmuştur. Münif Paşa'nın mecbûl olduğu fezail-i ahlakiyeden biri de daima muhaverât ve muharrerâtında mahviyetkârâne idare-i lisan etmiştir. Hiçbir eserinde müddeiyâne bir tarz gösterilemez.”²⁷*

Ayrıca Ebuzziya aynı makalede, Şinasi ve Münif Paşa arasında bir karşılaştırma yaparak onları pek çok yönden tartmış ve şöyle demiştir:

“*Şu kadar ki Şinasi'de vehm ile beraber bir de kibr meşhûd idi. Münif Efendi ise her türlü tevhimâtan âzâde ve kibr ve azamete değil ihlas ve tevazua dildâde idi.”²⁸*

Münif Paşa'nın mütevazı kişiliğine dair Şinasi'ye karşı olan tutumuna bir başka örnek daha verilebilir. Söz gelimi Şinasi, kendi gazetesi olan *Tasvir-i Efkâr*'da ülkenin ilk bilim ve fen mecmuası olan *Mecmua-i Fünun*'nun neşredilmeye başlandığını haber olarak vermezken, sonraki süreçte Münif Efendi *Tasvir-i Efkâr*'ın neşrinden duyduğu memnuniyeti *Mecmua-i Fünun*'da bir yazı²⁹ kaleme alarak ifade etmiştir.³⁰ Münif Paşa'nın bu davranışından insanların kendisine karşı olan tavırlarını kişisel algılamadığı ve karakterinden ödün vermediği anlaşılmaktadır. Yukarıda aktarılanlardan görülmektedir ki başta ahlaki özellikleri olmak üzere, aileye verdiği önem, işine karşı olan ciddiyeti, çağdaşlarıyla polemige girmeme çabası gibi açılardan oldukça titiz bir karaktere sahip olan Münif Paşa, dönemi içinde ayırt edilebilir bir şahsiyet olarak ortaya çıkmaktadır.

2. Münif Paşa'nın Tercüme Faaliyetleri

Münif Efendi'nin erken yaşlardan itibaren geçen hareketli yaşamı ve çeşitli nedenlerle farklı yerlerde bulunması onun dil gelişimine ciddi bir katkıda bulunmuştur. Babasının görevi dolayısıyla gittiği Mısır'da uzun bir süre kalmış ve eğitiminin temel nüveleri burada atılmıştır. Küçüklükten itibaren babasının ve diğer bazı hocaların riyasetinde aldığı Arapça eğitimi ile Arapçasını ve o sıralar Kahire'de bulunan Mirza Senglâh sayesinde ise Farsçasını geliştirmiştir.³¹ Ayrıca o dönemde Mısır'da gerçekleşen Batılılaşma sürecine de

²⁶ BOA, MVL, 873/80.

²⁷ Ebuzziya Tefvik, a.g.m., 251 – 253.

²⁸ Ebuzziya Tefvik, a.g.m., 252/2.

²⁹ Münif, “Zuhûr-ı Tasvir-i Efkâr,” *Mecmua-i Fünun*, 1 (1279): 46-50.

³⁰ Ebuzziya Tefvik, a.g.m., 252.; Ali Budak, *Batılılaşma Sürecinde Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydını, Münif Paşa* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2012), 118.

³¹ M. Kayahan Özgül, *XIX. Asrın Benzersiz Bir Politeknîği: Münif Paşa* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 25. Münif Paşa daha sonra İran'a gittiğinde Tebriz'e geçip hocası Mirza Senglâh'ı ziyaret etmiş ve onun müteahhirin şuarasından olduğunu ifade

şahitlik etmiş olan Münif Paşa bu çerçevede Fransızca öğrenmeye başlamıştır.³² Daha önce ifade edildiği üzere Münif Paşa Berlin sefaretindeki resmî görevleri itibarıyla Berlin'e gitmiştir. Burada bulunduğu üç sene zarfında *ulûm-u cedîdeden* istifade edecek kadar Berlin Darülfünunu'nda Almanca eğitimi almıştır.³³ Almanca ve Fransızcası ile ilgili olarak şöyle söylediği aktarılmıştır:

“ Ben ki Almanca'yı Prusya'da öğrendim. Heine'yi, başka Alman şairlerinin şiirlerini Farsça'ya tercüme ettim. İran gazetelerinde neşrettim, yani bu lisanı bu kadar iyi bilirim. Yine de Fransızcam kadar kuvvetli değildir. Bunun sebebi, Yusuf Kâmil Paşa da, ben de Fransızca'yı Kahire'de öğrendik. Hiçbir yerde Kahire'de konuşulan güzel, yüksek Fransızca konuşulmaz.”³⁴

İlerleyen süreçte Fransızca kadar popüler olmamasına rağmen İngilizce de öğrenmiş olan Münif Paşa, bu dilden az da olsa çeviriler yapmıştır. İngilizceden ilk şiir çevirisini yapmış ve yazmış olduğu *İngiltere Tarihi*'nde³⁵ neşretmiştir. Bunların yanı sıra Batı dillerinden Rumca'yı mükemmel bir şekilde konuşup yazdığı da ifade edilmiştir.³⁶

Ömrünün sonlarına doğru Çince öğrenmeye başlamış ve lisanlara karşı bu iştiağından dolayı çevresince *Ebu'l-Lisan*³⁷ olarak anılmaya başlanmıştır. Dillerdeki bu vukûfiyeti, öğrenme ve öğretmeye karşı olan isteğiyle birleşince ortaya ciddi bir tercüme faaliyeti çıkmıştır. Dolayısıyla Mecmua-i Fünun başta olmak üzere dönemin birçok gazetesinde yazmaya başlamış ve Türkçe makaleleriyle birlikte tercüme ettiği çalışmaları da yayımlanmaya başlamıştır.

1860'larda Münif Paşa gibi kişilerce şahsî olarak ele alınan tercüme programlarının Reşit Paşa'nın devlet destekli kurumundan daha fazla başarılı³⁸ olduğuna dair yorumlar yapılmış ve bu konudaki şahsî girişimlerin önemine dikkat çekilmiştir. Bir yönüyle ansiklopedist³⁹ bir özellik taşıyan Münif Paşa, bir taraftan Mecmua-i Fünun'daki çalışmalarına devam ederken bir taraftan da tercüme faaliyetlerini sürdürmüş ve bu çalışmaları üzerinde özenle durmuştur. Bilhassa Mecmua-i Fünun'un ifa ettiği görevi Ebuzziya şu şekilde dillendirmiştir:

“Münif Efendi'nin bu eser ile ebnâ-yı memlekete ifâ ettiği hizmeti kemâli esefle yine tekrar ediyorum devlet ifâ edememiş, belki ifâ edenlere mâniolar teşkil etmiştir. Binaenaleyh Münif Efendiye muallimîn-i irfân-ı milletin en müfidi nazariyle bakmak ve nâmını hafıza-i ebnâ-yı vatana nakşetmek cümlemiz için bir vazife-i şükür-güzâridir. Bu suretle (Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye) mahall-i içtimai dahi tanzim etmiş olduğundan tedrisatına başlamıştır.”⁴⁰

Eserlerinin çoğunluğunun çeviri olması, onun yeni bilginin aktarılması ve tanıtılmasına verdiği önemi göstermektedir.⁴¹ Ancak o, sadece mütercim olarak ortaya çıkmamış aynı zamanda bu bilgileri halka en doğru şekilde öğretme çabası içine de girmiştir. Münif Paşa'nın Türkçe olarak yayımladığı veya yayımlamadığı eserleri olmakla birlikte⁴² başka dillerden tercüme ettiği çalışmaları da ayrı bir öneme sahiptir. Zira tercüme etmek için seçmiş olduğu eserlerin, daha önce ifade edildiği gibi bilginin aktarılması

etmiştir. (Tahir Münif, “İran Mektupları 1, Birinci Mektub: Yusuf Kâmil Paşa'ya,” *Mecmua-i Ebuzziya*, 104 (1329): 814-816.) Ayrıca bu ziyareten Münif Paşa'nın vefa sahibi bir kişilik olduğu görülmektedir.

³² İsmail Doğan, a.g.m., 9.

³³ Ebuzziya Tefvik, a.g.e., 251 / 4.

³⁴ M. Kayahan Özgül, a.g.e., 122.

³⁵ Münif Paşa, *İngiltere Tarihinden Birkaç Yaprak* (İstanbul: Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu), yy.

³⁶ Bursalı Mehmed Tâhir Bey, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Meral Yayınevi, 1972), 240.

³⁷ Âdil Dâi, “Münif Paşa (Hayatı ve Eserleri)” (mezuniyet tezi, İstanbul Üniversitesi, 1951), 9.

³⁸ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 162.

³⁹ Hilmi Ziya Ülken, söz konusu ansiklopedist özelliği “öğretmek” ve “haber vermek” olarak ifade etmiştir. Şöyle ki: “Bu devrin başlıca hedefi öğretmektir. ‘Aydınlanma’nın hâkim fikirlerine dayanarak, Batı medeniyetinin yenilikleri, Osmanlı-Türk dünyasına bilinmeyen bütün yeni bilgi dalları hakkında haber vermektir.” (Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi* (İstanbul: Ülken Yayınları, 1992), 68.)

⁴⁰ Ebuzziya Tefvik, “Münif Paşa,” *Yeni Tasvir-i Efkâr* 253 (1910):2. Yazının devamında işlenen derslerin neler olduğu ve kimler tarafından verildiği anlatılmaktadır.

⁴¹ İsmail Doğan, *Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi* (İstanbul: İz yayıncılık, 1991), 122.

⁴² Söz konusu eserlerin listesi için bkz: Bursalı Mehmed Tâhir, a.g.e., 240.

ve tanıtılmasını sağlarken aynı zamanda toplumun bilgi ve kültür düzeyini arttıracak nitelikte olması dikkat çekicidir. Kimi tercümeleleri eser düzeyinde kimileri de makaleler, nev'iyeler düzeyinde olan Münif Paşa'nın eser düzeyinde tercüme edip neşrettiği ilk çalışması, *Muhaverât-ı Hikemiyye* olmuştur. Batı dillerinden çevrilerek basımı yapılan ilk edebi ve felsefi eser olma özelliğini taşıyan⁴³ bu eser, Voltaire, Fénelon ve Fontenelle'den bazı diyalogları içermektedir. 1859 yılında yayımladığı bu eserle Münif Paşa, Batı'nın felsefe penceresini açmıştır. Aydınlanmacı filozoflardan seçimler yapması ayrı bir öneme haizdir. Eserde mevcut olan diyaloglar evrenin yaratılışı ve anlamından, kadınların eğitimi, hayvan hakları, ekonomik hayata, ticaret, hukuk ve medeniyete kadar birçok konuyu ele almaktadır. Bilhassa kızların eğitimi noktasında hem tercümelerinde bu konulara değinen makaleleri seçmeye özen göstermiş hem de resmî görevleri sırasında bu hususa dair çeşitli çalışmalarda bulunmuştur.⁴⁴

Münif Paşa'nın çoğunlukla Voltaire'den tercüme yapması önemli bir seçim olarak ortaya çıkmaktadır. Zira bilinen ilk Voltaire tercümesi Üçüncü Mustafa döneminde yapılmış (1738 yılında) ancak Fransız İhtilali'nden sonra Reisülküttab Âtîf Efendi onu ve arkadaşlarını zındıklık ve dehrî olmakla itham edince (1798) uzun bir süre Voltaire ve diğerlerinin adı anılmamıştır.⁴⁵ Ta ki Münif Paşa ondan bazı tercüme yapmaya başlayana kadar. Münif Paşa, bu tercüme neticesinde -Voltaire'in siyasi ve dini düşünceleri sebebiyle- çeşitli ithamlara maruz kalmıştır. Bunun üzerine sonraki süreçlerde diğer Batılı yazarlardan yaptığı tercümelerinde daha dikkatli olmuş, siyasi mesaj ve içerikler taşımayan metinleri tercüme etme gayreti içine girmiştir.⁴⁶

Münif Paşa'nın *Muhaverât-ı Hikemiyye*'den sonra yapmış olduğu ikinci bir eser tercümesi de *Mağdurin* olarak Türkçe'ye tercüme edilmiş ve Victor Hügo'ya ait olan *Les Misérables (Sefiller)* adlı eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Eser, esas itibarıyla Ruznâme-i Ceride-i Havâdis'de tefrika olarak yayımlanmış ancak yayımlanan bölümlerinde kim tarafından tercüme edildiği belirtilmemiştir. Fakat Ebuzziya, *Yeni Tasvir-i Efkâr*'da, Ruznâme-i Havâdis'in 'Nev'iyeye' namıyla bir tefrika neşrettiğini, Münif Paşa'nın da bu tefrikada Hügo'nun *Les Misérables*'ını *Mağdurin Hikâyesi* başlığıyla neşrettiğini ifade ederek devamında şöyle demiştir:

“...Binaen aleyh Münif Efendi'nin o varakapâresiyle evlâd-ı vatana mûcib olduğu fevâidi – Maarif Nezareti idrak edememişti. Çünkü o zaman dahi Avrupa'da bu sendeki etfâlin zevk ve istifadesini te'min edecek enva-i matbuat bulunduğu cihetle ya tercüme veya taklîd tarikiyle bu lazımevi vücuda getirebiliyordu.”⁴⁷

Bunun dışında yapılan diğer araştırmalar neticesinde dönemin dil ve üslup kullanımları da incelenerek söz konusu tercümenin Münif Paşa'ya ait olduğu tespit edilmiştir.⁴⁸

Münif Paşa'nın Ruznâme-i Ceride-i Havâdis'de yayımlanan başka bir tercümesi ise *Âdât-ı Ümem* olarak karşımıza çıkan bir derlemedir. Eser, Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonunda (numara 34 Ae Tarih 404'de) bulunmakla birlikte üzerinde şu cümle yer almaktadır: “*Bu kitab Münif Paşa merhumun hatt-ı destidir.*” Eserde temel olarak Romalılar ve Asya'da yaşayan toplulukların evleri, yaşam tarzları, yeme alışkanlıkları, giyim ve süslemelerine⁴⁹ ilişkin bilgiler verilmektedir. *Âdât-ı Ümem*'in içerdiği makalelerin ayrı ayrı tercümeleri ise yine Münif Paşa tarafından *Ruznâme-i Ceride-i Havâdis*'te peyderpey

⁴³ İsmail Doğan, a.g.m., 11.

⁴⁴ Münif Paşanın Maarif Nazırı olduğu dönemde idadi seviyesinde açılan bir kız mektebi ve yine Kıbrıs'ta bir kız mektebinin açılmasına yönelik çalışmaları örnek olarak verilebilir. (İsmail Doğan, a.g.m., 11).

⁴⁵ M. Kayahan Özgül, a.g.e., 112.

⁴⁶ M. Kayahan Özgül, a.g.e., 113.

⁴⁷ Ebuzziya Tevfik, a.g.m., 251-252. Ebuzziya aynı yerde, *Mağdurin Hikâyesi*yle birlikte Ruznâme'de yayımlanan *Napolyon Tarihi*'nin çevirisini de Münif Paşa'ya atfetmiştir.

⁴⁸ M. Kayahan Özgül, Dündar Akunal'ın Münif Paşanın ailesiyle görüştüğünü, onun metrukâtı arasında birçok belge ile beraber Paşanın kendi el yazısıyla yazılmış *Mağdurin Hikâyesinin* müsveddelerine de rastladığını ve Ruznâmedekilerle karşılaştığında aynı metinler olduğundan bahsettiğini yazmaktadır. (M. Kayahan Özgül, a.g.e., 118-119.) Ayrıca söz konusu hikâyenin dil-üslup özellikleri hakkında geniş bilgi için bkz: Ali Budak, a.g.e., 365 – 369.

⁴⁹ Âdem Akın, a.g.e., 30.

neşredilmiştir. Daha sonra bu tercümelerinin gazete sayfalarında kaybolmasını istemediği için bir derleme olarak telif ettiği⁵⁰ ifade edilmiştir.

Münif Paşa'nın yapmış olduğu tercüme bunlarla sınırlı kalmamıştır. *Mecmua-ı Fünun*'da, *Hazine-i Evrâk*'ta, *Ruznâme-i Ceride-i Havâdis*'te, *Mecmua-i EbuZZiya*'da çeşitli konularda yapmış olduğu tercüme ve ayrıca tefrika olarak yayımladığı tercüme de bulunmaktadır. Bu tercüme bazılarında "Münif" şeklinde mütercim bizzat kendisi belirtilmişken bazılarında ise mütercime dair herhangi bir atf veya imza bulunmamaktadır. Bunun nedeni, bazı dönemlerde yaptığı tercüme sırasında aynı zamanda devlette resmî bir görevde olduğu ve buna binaen yazılarına imza atmadığı şeklinde ifade edilmiştir.⁵¹ Münif Paşa'nın yapmış olduğu bazı tercüme aşağıdaki gibidir:

Mecmua-ı Fünun'da neşretmiş olduğu tercüme yazıları şunlardır:

- Sür'at-i Ömr⁵²
- Hulâsâ-i Politikkiye⁵³
- Târih-i Hükemâ-yı Yunan⁵⁴
- Fotoğrafya⁵⁵

Hazine-i Evrâk'da neşretmiş olduğu tercüme yazıları şunlardır:

- Âdâb-ı Satranç⁵⁶
- Makâmât-ı Harîri Tercemesinden Birinci Makâme – San'aiyye⁵⁷
- Misafirhane⁵⁸
- Münif Paşa Hazretleri Tarafından Tercüme Olunmuştur, Birinci Mektub⁵⁹
- Hayatın Şerefine Dair Amerikalıların Tertib Etmış oldukları Bir Kıt'a-i Manzumun (Marseilles)den Nesren Tercümesidir⁶⁰

⁵⁰Ali Budak, "Âdât-ı Ümem," *Akademik Bakış* 8 (2006): 7.

⁵¹ Ali Budak, a.g.e., 139.

⁵² *Mecmua-i Fünun*, nu: 1, sene: 1279, s.44 – 45. Derginin ilk sayısında neşredilen bu yazı Bossuet'den yapılan bir tercümedir. Münif Paşa, yazıyı tamamladıktan sonra kendi adının yanında Bossuet'in de adını parantez içinde yazmıştır.

⁵³ *Mecmua-i Fünun*, nu: 6-40, sene: 1279-1283. Söz konusu tercüme, derginin altıncı sayısından itibaren başlamış ve kırkıncı sayısına kadar peyderpey yayımlanmıştır. Tercümenin başlangıcında, *taraf-ı saltanat-ı seniyyeden verilen müsaade* ile yazıldığına dair bir beyan bulunmaktadır. Genel olarak İtalya, Prusya, Lehistan, Yunanistan, Amerika, Fransa, İngiltere, Mısır, gibi birçok ülkedeki politik durumların bir özeti yapılmıştır. Elde edilen bu bilgilerin dönemin gazetelerinden gün gün takip edilerek uygun bir şekilde aktarılacağı, derginin dördüncü sayısında ifade edilmiştir. (nu: 4, s.135.)

⁵⁴ *Mecmua-i Fünun*, nu: 13-46, sene: 1280-1300/1. Münif Efendi'nin *Mecmua-i Fünun*'un on üçüncü sayısından son sayısına kadar ve 1300 yılındaki tek nüsha da dâhil olmak üzere derginin belli sayılarında tefrika olarak yayımladığı bu yazı dizisinin tercüme olduğuna dair dergi içerisinde herhangi bir kayıt yoksa da Fenelon'un ilk çağ filozoflarını anlatan bir eserinden tercüme edildiği tespit edilmiştir. Ancak Özgül, Münif Paşa'nın, bu eseri direkt orijinalinden değil orijinali ile tercümesinin bir arada olduğu Krikor Kumaryan'ın kitabından faydalanmış olabileceğini yani ikinci dilden yapılan bir tercüme olabileceğini ifade etmektedir. (M. Kayahan Özgül, a.g.e., 114 – 116).

⁵⁵ *Mecmua-i Fünun*, nu: 38-39, sene: 1283. Âdem Akın, (a.g.e., s. 78'de) bu makalenin Münif Paşa tarafından tercüme edildiğini ifade etmesine rağmen yaptığımız *Mecmua* taramasında Münif Efendi'ye ait bir atfın olmadığını görmüştür.

⁵⁶ *Hazine-i Evrâk* nu: 1, sene: 1297, s. 3-8. Franklin'den yapılmış bir tercümedir. "*Münif Paşa Hazretlerinin Franklin Âdâb-ı Satranç*" başlığıyla neşredilmiştir.

⁵⁷ *Hazine-i Evrâk*, nu:14, sene: 1297, s.209-213.

⁵⁸ *Hazine-i Evrâk*, nu: 40, sene: 1297, s.626-629. Tercümenin altında "Münif" imzası bulunmaktadır. Başlığın üst kısmındaki açıklama şu şekildedir: " *Bu âlem-i dünya nev'i insanuna nisbetle bir misafirhâne olduğunu mutezammın Fransa meşâhir-i üdebâsından Giratirinin (ya da Gretry) eser-i hâmesi olan bir makâle-i hikmet-i asâlenin tercümesidir.* "

⁵⁹ *Hazine-i Evrâk*, nu: 41, sene: 1297. Bu mektubun devamı olan "İkinci Mektub" 1298'in birinci numarasında, "Üçüncü Mektub" ise yine 1298'in ikinci numarasında neşredilmiştir.

⁶⁰ *Hazine-i Evrâk* nu: 6, sene: 1298, s. 82-83. Münif Paşa tarafından, Marseilles'den yapılmış bir tercümedir. (1298 yılında neşrine devam edilen bu derginin dergi numaraları önceki senenin devamı olmayıp yeniden numaralandırılmıştır. Dergi, ikinci senesinde; "İkinci sene, numara 1" başlığıyla yayımlanmış ve yayın tarihi derginin sağ üst köşesinde verilmiştir.)

Ruznâme-i Ceride-i Havâdis'te neşretmiş olduğu tercüme yazıları şunlardır:

- Vapur Sefâininin Mucidi Olan Robert Fulton Nâm Zâtın Terceme-i Hali⁶¹
- Robert Fulton'un Paristen Amerika'ya Göndermiş Olduğu Bir Kıta Mektubun Tercümesidir⁶²
- Mesâkinin Envâi ve Buna Müteallik Âdât Beyanındadır⁶³
- Âlemde Bulunan Mîlel ü Akvam-ı Muhtelifenin Me'kulata Müteallik Âdâtı Beyanındadır⁶⁴
- Âlemde Bulunan Mîlel-i Muhtelifenin Elbise ve Tezyinatına Müteallik Usul ve Adetlerine Dairdir⁶⁵
- Hafî Olmadığı Vechle Hikmet-i Tabiiyye ve Hey'et ve Emsali Fünuna Müteallik Mesail⁶⁶
- Daima Meşhudumuz Olan Mevâd ve Hâlâtın Sırrı ve Hikmetine Dair Mukaddemce Yazılan Bendin Maba'dıdır⁶⁷
- Daima Meşhudumuz Olan Mevâd ve Hâlâtın İlel ve Esbâbına Dair Mukaddemce Yazılan Bendlerin Maba'dıdır⁶⁸
- Meşhur Voltaire'in Makâlâtından Tercüme Olunan Tabiat ile Bir Feylesof'un Muhaveresidir⁶⁹
- Times Gazetesi'nin Derc Eylemiş Olduğu Mektubun Tercümesidir⁷⁰
- Watters'ın Kırk Fıkrası⁷¹
- Mağdurin Hikâyesi⁷²
- Napolyon Tarihi⁷³

Mecmua'da (Mecmua-i Fünun 1300 yılı) neşretmiş olduğu tercüme yazıları şunlardır:

- Tarih-i Hükema-yı Yunan
- Hikâyât⁷⁴

⁶¹ Ruznâme-i Ceride-i Havâdis, nu: 49, sene: 1277, s.2.

⁶² Ruznâme-i Ceride-i Havâdis, nu: 50, sene: 1277. Bu tercümenin Münif Efendiye ait olduğu 49. sayıdaki yazının sonuna eklediği nottan anlaşılmaktadır.

⁶³ Ruznâme-i Ceride-i Havâdis, nu: 60, 62, 64, sene: 1277.

⁶⁴ Ruznâme-i Ceride-i Havâdis, nu: 66, 67, 73, sene: 1277.

⁶⁵ Ruznâme-i Ceride-i Havâdis, nu: 83, 98, sene: 1277. Âdem Akın tarafından, bahsedilen bu üç tercüme *Âdât-ı Ümem* başlığıyla neşredilen telif bir eser olarak sayılmış ve Özgül tarafından söz konusu derlemenin niçin tercüme sayılması gerektiği ayrıntılı olarak açıklanmıştır. (bkz. M. Kayahan Özgül, a.g.e., s. 119-120). Söz konusu telif, İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu 34 Ae Tarih 404 numarasıyla "*Âdât-ı Ümem Tercemesi*" şeklinde kayıtlıdır.

⁶⁶ Ruznâme-i Ceride-i Havâdis, nu: 74, sene: 1277. Bu yazısında Münif Paşa, New York şehri Darülfünun azasından oluşan bir komisyon tarafından İngilizce soru cevap şeklinde hazırlanmış bir kitabın telif edilip "*Fenn-i Mevadd-ı Adıye*" ismiyle neşredildiğinden bahsetmektedir. Bir kısmı ceridenin bu sayısında olmak üzere mezkûr kitaptan nakiller ve bazı faydalı bilgilerin aktarılacağını ifade etmiş ve kısa bir bölüm tercümesi vermiştir.

⁶⁷ Ruznâme-i Ceride-i Havâdis, nu: 76, sene: 1277.

⁶⁸ Ruznâme-i Ceride-i Havâdis, nu: 79, 81 sene: 1277.

⁶⁹ Ruznâme-i Ceride-i Havâdis, nu: 89, sene: 1277.

⁷⁰ Ruznâme-i Ceride-i Havâdis, nu: 170, sene: 1277. Âdem Akın (a.g.e. s.159'da) bu tercümenin Münif Efendi'ye ait olduğunu ifade etmiştir. Ancak yaptığımız gazete incelemesinde söz konusu tercümenin kim tarafından yapıldığına dair bir atfın olmadığı görülmüştür.

⁷¹ Ruznâme-i Ceride-i Havâdis, nu: 210- 227, sene: 1278. Ruznâme'nin 210-227 aralığındaki numaralarında yaptığımız gazete incelemesinde söz konusu tercümenin kim tarafından yapıldığına dair herhangi bir atfın olmadığı görülmüştür. Ancak M. Kayahan Özgül (a.g.e. s.123'de) söz konusu tercümenin Münif Efendi'ye ait olduğunu ifade etmiştir. Münif Paşa'nın Ceride-i Havâdis'e girdikten sonra İngilizce öğrendiğini, kütüphanesinde çeşitli İngilizce kitapların bulunduğunu ve "*Watters'ın Kırk Fıkrası*" adlı bu tercümenin ise ona ait olduğunu beyan etmiştir.

⁷² Ruznâme-i Ceride-i Havâdis, nu: 480-503, sene: 1279. Yirmi dört sayı boyunca devam eden bir tefrika halinde yayımlanmıştır. Tercümenin Münif Paşa'ya ait olduğuna dair bilgiler yukarıda verilmiştir.

⁷³ Ruznâme-i Ceride-i Havâdis, nu: 121, sene: 1277. Ebuzziya Tevfik, a.g.m., nu: 252'de Ruznâme'de yayımlanan *Napolyon Tarihi*'nin çevirisini Münif Paşa'ya atfetmiştir.

⁷⁴ Birçok kısa hikâyeden oluşan bölümde neşredilen hikâyelerin tercüme olduğuna dair Mecmuada bir kayıt yoksa da, bunların tercüme olduğu ileri sürülmüştür. (bkz: M. Kayahan Özgül, a.g.e., s.123). Hikâyelerden ilki olan "Bir Yıldız Böceği ile Bir Yolcu"

Mecmua-i Ebuzziya'da neşretmiş olduğu tercüme yazıları şunlardır:

- Harâbât-ı Tedmür (Tercüme-i Münif)⁷⁵

Bunların yanı sıra Münif Paşa tarafından yazılmış ancak tamamlanmamış olan *İngiltere Tarihi* adlı eser içinde tercüme etmiş olduğu İngilizce bir şiiri de bulunmaktadır. Çoğunlukla Fransızcanın tercih edildiği, ancak İngilizcenin henüz az bir kesim tarafından bilindiği düşünüldüğünde Münif Paşa'nın bu noktadaki çabası önem arz eden bir husus olarak ortaya çıkmaktadır.

Ele alınan konulardan da anlaşıldığı üzere Münif Paşa gerek eser tercümelerinde gerekse makale ve diğer tercümelerinde, Aydınlanma döneminde Batı toplumuna yön veren ve bilgilendiren bir takım düşünce yazılarını, aynı dönemde Osmanlı toplumuna da aktarma çabası içine girmiştir. Aynı zamanda bazı hikâyeler tab' ederek okuyucuların dikkatini çekmeye çalıştığı da görülmektedir. Esas itibarıyla bir dil bilmek, başka bir kültür hakkında fikir sahibi olunmasını gerektirdiği için Münif Paşa da öğrendiği bu dillerle diğer toplumların kültürlerine vâkıf olmuş ve bu kültürlerdeki birikimleri, kendi mensubu olduğu kültüre aktarma gayreti içine girmiştir. Bunları aktarmanın tek yolunun matbuat olduğunun bilincinde olduğundan çalışmalarını ara vermeden istikrarlı bir şekilde sürdürmüş ve neşretmiştir. Sonraki süreçlerde onun bu çalışmaları halk nezdinde olumlu bir karşılık bulmuş ve bu hüsn-ü kabul için Münif Paşa *Mecmua-i Fünun*'da bir teşekkür yazısı kaleme almıştır.⁷⁶

Tercüme faaliyetlerinde bilinen önemli hususlardan biri de tercüme edilen metindeki bazı kavramların hedef dile aktarılmasında karşılaşılan problemlerdir. Zira bazı kavramlar ya hedef dilde bulunmuyor ya da onu karşılayan kavramlar, ifade edilmek istenen manayı tam olarak veremiyor. Dolayısıyla bu noktada Münif Paşa'nın çalışmalarına bakıldığında onun da aynı problemlerle karşılaştığı görülmüş ancak bunun üstesinden gelerek Türk dilini kullanmadaki yetkinliğini burada da sergilemiştir. Zira, *Münif Efendi gibi linguistik merakları olan bir aydın için tercüme veya adapte kelimelerin Türkçe'ye kazandırılması büyük ihtiyaçtır.*⁷⁷ Dillere olan merakı sayesinde yeni kavramlar üretme becerisine sahip bir kişilik olarak ortaya çıkan Münif Paşa, dönemin konuşulan Türkçesine çeşitli kavramlar kazandırarak⁷⁸ Türk dilinde yeni ufuklar açmıştır. Eserlerinde kullandığı sadelik ve üsluba gelince Tanpınar, onun eserlerinde kullanmış olduğu üslubun döneminin en ileri üslubu olduğunu belirtmiş⁷⁹, aynı şekilde Ebuzziya Tevfik de, onun yazmış olduğu yazılarda gayet sâde ve vâzıh bir üslub kullandığını ifade etmiştir.⁸⁰

On dokuzuncu yüzyılda askeri, teknoloji ve bilim alanında Osmanlı toplumunun sürekli olarak Batı toplumunun gerisinde kaldığına dair genel bir kanı hâkimken, düşünce ve kültür alanında bunun tersi bir tablo ortaya çıkmış, neredeyse dönemsel olarak aynı zamana tekabül eden ve tercüme yoluyla gerçekleştirilen aktarımların olduğu görülmüştür. Bu çalışmaların kendi dönemi içinde ve günümüzde bittabi nadide bir yeri olduğu ifade edilmelidir. Özelde ise Münif Paşa'nın peyderpey olarak çeşitli gazete ve mecmualarda yayımlanmış olduğu söz konusu tercüme ve bilgiyi aktarma noktasındaki çabalarının, Türk Kültür Tarihi'ndeki önemli yerini koruduğu da belirtilmelidir.

hikâyesi nedeniyle derginin tekrar kapatıldığı bilinmektedir. Söz konusu hikâyenin maksadı için Mabeyn-i Hümayün'a çağrılan Münif Paşa'nın sarf ettiği cümlelerden bu hikâyenin Farsçadan tercüme edilmiş olabileceği ifade edilebilir. Zira Farsçaya atıfta bulunarak söz konusu kelimenin Türkçe karşılığını söylemiştir. Dolayısıyla mezkûr hikâyenin orijinal dilinin Farsça olması muhtemeldir. Şöyle ki Münif Efendi: "*Ben Farisi'yi sekiz yaşımda iken Ayıntab'da okudum. Şebtâb'ın Türkçesi yıldızböceği olduğunu o zaman öğrendim. Bunda kasıt aramak eser-i belâhettir*" demiştir. (Ebuzziya Tevfik, *Münif Paşa*, Yeni Tasvir-i Efkâr, numara: 253, sene: 1910, s.2; İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969), 1001.)

⁷⁵ Mecmua-i Ebuzziya, cüz:10, sene: 1298, s. 307-309. Fransız edebiyatçılarından Volney'e ait olan *Tedmür Harabeleri* isimli eserin bir bölümünün Münif Paşa tarafından tercüme edilmiş halidir.

⁷⁶ Münif, "Mecmua-i Fünun'un Mazhar Olduğu Hüsn-i Kabulden Dolayı Amme'ye Teşekkür," *Mecmua-i Fünun* 4 (1279): 134-137.

⁷⁷ M. Kayahan Özgül, a.g.e., 230.

⁷⁸ Münif Paşa'nın Mecmua-i Fünun neşredilirken üretmiş olduğu bazı kavramlar için bkz: M. Kayahan Özgül, a.g.e., 65-67.

⁷⁹ Ahmet Hamdi Tanpınar, a.g.e., 181.

⁸⁰ Ebuzziya Tevfik, a.g.m., nu: 252, sene: 1328.

Sonuç

On sekizinci yüzyılın sonlarından itibaren başlayan Batılılaşma hareketleri, on dokuzuncu yüzyıldan itibaren sistematik bir yapı haline gelmiş, ilk aşamalarda daha çok askeri alanda görülen Batılılaşma girişimleri sonraki süreçte neredeyse tüm sahalara yayılmış bir nitelik haline gelmiştir. Tercüme alanı da bundan payını alan bir mecra olarak tarihteki yerini almıştır. On dokuzuncu yüzyılda Batı ile gelişen ilişkiler sonucunda tercümenin önemi artmış ve tercümanlara büyük roller düşmüştür. Osmanlı Devleti'nin tercüme ihtiyacını çoğunlukla Rum tercümanlar gidermiş ancak zaman içinde bu tercümanların devletin aleyhinde olan kastî girişimleri neticesinde tercüme alanından çıkartılmışlardır. Doğal olarak ortaya çıkan tercüme ve tercüman ihtiyacının giderilmesi için devlet eliyle bir Tercüme Odası kurulmuş ve Müslüman tercüman yetiştirme gayesi güdülmüştür. Bu odanın verimlilik düzeyi dönemselsel olarak farklılık göstermişse de bir noktada tercüme ihtiyacının karşılanmasına ciddi katkılar sunmuştur. Söz konusu oda, dönemin sadece tercüme ihtiyacını gidermekle kalmamış aynı zamanda daha sonra gerçekleşecek olan Tanzimat döneminin önde gelen bürokratlarının ilk nüvelerinin atıldığı bir kurum olarak da ön plana çıkmıştır. Zira söz konusu dönemde, bir taraftan bu odadan yetişen bir taraftan da bireysel olarak kendi çabalarıyla yurtdışına giderek eğitim alan Osmanlı aydınlarının tercüme sahasına olan katkıları, fikir ve kültür hayatımızda önemli bir rol oynamıştır.

Dönem itibariyle Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa gibi isimler ön plana çıkmışsa da Münif Paşa'nın katkıları azımsanmayacak kadar önemli bir yere sahip olmuştur. Her şeyden önce bilim ve kültür sahasında ilk olma özelliği taşıyan *Mecmua-ı Fünun* gibi bir derginin çıkartılması dönem itibariyle yeri doldurulamayacak bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine kurmuş olduğu *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye* adlı oluşumun üstlenmiş olduğu misyonlar, onun, döneminin ilerisinde bir bakış açısına sahip olduğunu gösterir niteliktedir. Bunların yanı sıra Münif Paşa'nın tercüme sahasında ortaya koyduğu çalışmaları da yine çeşitli yönleriyle ilk olabilecek özellikler taşımaktadır. Zira uzun bir aradan sonra Batı'dan felsefi anlamda eser tercümelerinin yapılarak basımı sağlanan ilk çalışma yine Münif Paşa'ya ait olan *Muhaverat-ı Hikemiye* adlı eserdir. Münif Paşa sadece tercüme yapmakla yetinmemiş aynı zamanda Batı'da gerçekleşen çeşitli olayların ya da ilmi konuların dikkatli bir şekilde aktararak toplumu bunlardan haberdar etmek ve onlara farklı dünyaları öğretmek istemiştir. Bu durum onun ansiklopedist yönünü ortaya çıkaran özelliklerindedir. Bu noktada özellikle Ruznâmede yayımlamış olduğu yazı ve nev'iyelerin içerikleri göz önüne alındığında, daha geniş bir kesime hitap etme isteğinin olduğu anlaşılmaktadır.

Dergi ve gazetelerde kaleme aldığı konu içeriklerine gelince, artık dini sahadan çok, Çin'de, Ümit Burnu'nda yaşayan Müslüman toplulukların mahiyetleri, Yunan filozoflarının tarihi, fen ve bilim alanında ortaya çıkmış çeşitli bilimsel bilgiler, kimi zaman etimoloji, jeoloji ve pedagojiye dair yazılar, başka toplumların evleri, yeme ve giyinme alışkanlıkları, mevcut düzendeki politik durumları gibi yelpazesi oldukça geniş bir alanı kapsadığı görülmektedir. Bütün bunların dışında dönem itibariyle kullanılan dilin ağırlığını daha sade ve anlaşılır bir düzeye taşıması, çeşitli tercüme yapılarak kavram türetme çalışmaları da Türk diline yapmış olduğu katkılardandır. Bütün bu özelliklerinin dışında bir devlet adamı olarak birçok resmî faaliyetlerde bulunmuş ve görevleri sırasında ortaya koymuş olduğu performansla önemli işlere imza atmıştır. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki her dönemde yapılan veya yapılmak istenen yeniliklere karşı daima çeşitli ithamlar ve eleştiriler olmuştur. Münif Paşa da yapmış olduğu bazı uygulamalardan dolayı kimi zaman bu eleştirilerden payını almıştır. Fakat en nihayetinde, çok yönlü bir kişilik olarak karşımıza çıkan Münif Paşa, hayatının sonuna kadar istikrarlı bir şekilde yapmış olduğu çalışmalarla on dokuzuncu yüzyılın en önemli entelektüelleri arasında yerini almıştır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı)

- BOA, Cevdet Dahiliye: C.DH. 68/3370.
BOA, Hariciye Nezareti, Siyasi: HR.SYS. 1895/51.
BOA, İrade Dahiliye: İ.DH. 472/31671.
BOA, İrade Hariciye: İ.HR. 123/6179; 257/15329.
BOA, İrade, Dosya Usulü: İ.DUİT. 144/36; 190/53.
BOA, Mabeyn-i Hümayun Evrakı, İradeleri: MB.İ. 41/57.
BOA, Sadaret, Mühimme Kalemî Evrakı: A.}MKT.MHM. 221/33; 336/37.
BOA, Yıldız, Esas Evrakı: Y.EE. 75/19.
BOA, İrade, Meclis-i Vâlâ: İ.MVL. 529 / 23733.
BOA, Meclis-i Vâlâ: MVL 873/80.

Sürelî Yayınlar

- Hazine-i Evrâk, nu: 1, 14, 40, 41, sene:1297.
Hazine-i Evrâk, nu: 6, sene:1298.
Mecmua-i Ebuzziya, cüz: 10, sene:1298.
Mecmua-i Ebuzziya, cüz: 104, sene:1329.
Mecmua-i Fünun, nu: 1, sene: 1279.
Mecmua-i Fünun, nu: 38, sene: 1283.
Ruznâme-i Ceride-i Havâdis, nu: 210- 227, sene:1278.
Ruznâme-i Ceride-i Havâdis, nu: 480-503, sene:1279.
Ruznâme-i Ceride-i Havâdis, nu: 49, 50, 60, 62, 64, 66, 67, 73, 74, 83, 98, 76, 79, 81, 89, 170, sene:1277.
Takvim-i Vekâyi, sayı: 61, sene:1249.
Yeni Tasvir-i Efkâr, nu: 252, 253, sene:1910.

Kaynak Eserler ve İncelemeler

- Akın, Âdem. *Münif Paşa ve Türk Kültür Tarihindeki Yeri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1999.
Akyıldız, Ali. “Tercüme Odası”, TDV İslam Ansiklopedisi, XL (İstanbul 2011), ss. 504-506.
Balcı, Sezai. “Osmanlı Devleti’nde Tercümanlık Bab-ı Ali Tercüme Odası.” Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2006.
Balcı, Sezai. “Türk Tarihine Dair Yazılar.” *Babiâli Tercüme Odası Kütüphanesi*, 1. bs., Alpaslan Demir. Ankara: Gece Kitaplığı, 2017.
Budak, Ali. “Âdât-ı Ümem.” *Akademik Bakış* 8 (2006): 1 – 9.
Budak, Ali. *Batılılaşma Sürecinde Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydını, Münif Paşa*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2012.
Bursalı, Mehmed Tâhir Bey. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Meral Yayınevi, 1972.
Dâi, Âdil. “Münif Paşa (Hayatı ve Eserleri).” Mezuniyet tezi, İstanbul Üniversitesi, 1951.
Doğan, İsmail. “Münif Mehmed Paşa (1830-1910)”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXXII (İstanbul 2006), ss. 9-12.
Doğan, İsmail. *Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi*. İstanbul: İz yayıncılık, 1991.

- Ergin, Osman. *Türkiye Maarif Tarihi*. İstanbul: Eser Matbaası, 1977.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. *Osmanlı Modernleşmesinde İlk Adımlar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2022.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969.
- Mardin, Şerif. *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- Mardin, Şerif. *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- Münif, Tahir. “İran Mektupları 1, Birinci Mektub: Yusuf Kâmil Paşa’ya.” *Mecmua-i Ebuzziya*, 104 (1329): 814-816.
- Münif. “Zuhûr-ı Tasvir-i Efkâr.” *Mecmua-i Fünun*, 1 (1279): 46-50.
- Özgül, M. Kayahan. *XIX. Asrın Benzersiz Bir Politeknîği: Münif Paşa*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Paşa, Münif. “Harâbât-ı Tedmür.” *Mecmua-i Ebuzziya* 10 (1298): 307 – 309.
- Paşa, Münif. “Mecmua-i Fünun’un Mazhar Olduğu Hüsn-i Kabulden Dolayı Amme’ye Teşekkür.” *Mecmua-i Fünun* 4 (1279): 134 – 137.
- Paşa, Münif. *Âdât-ı Ümem Tercemesi*. İstanbul: Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, yy.
- Paşa, Münif. *İngiltere Tarihinden Birkaç Yaprak*. İstanbul: Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, yy. 34 Ae Tarih 65.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1988.
- Tevfik, Ebuzziya. “Münif Paşa.” *Yeni Tasvir-i Efkâr* 252 (1910): 1 – 4.
- Tevfik, Ebuzziya. “Münif Paşa.” *Yeni Tasvir-i Efkâr* 253 (1910): 2 – 3.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları, 1992.